

Zo d'Axa

Heretik anarhizma

Sadržaj

Predgovor	3
Deset ubojstava za jedan groš	5
Pošten radnik	8
Naša zavjera	9
Kandidat lista <i>La Feuille</i>	11
Na glasanje!	12
Neke sumnje	12
Kandidature i kandidati	13
Dužnost dobrih Francuza	13
O ljudima	13
Najdostojniji	14
Glasajte za njega!	15
Glasajte za njega!!	15
Biračima	15
Izabran je	17
Od Mazasa do Jeruzalema [odlomci]	22
Priča o razbojnicima	22
Iza kulisa	23
Bez cilja	24
Crna ovca	25
Kroz rešetke	26
Na putu	28

Predgovor

Alphonse Gallaud de la Pérouse — budući Zo d'Axa — rođen je 24. svibnja 1864. u imućnoj pariškoj obitelji. Nakon završetka gimnazije Chaptal, upisuje vojnu akademiju Saint-Cyr, koja će ga regrutirati u konjičku pukovnicu u Africi. Međutim, pustolovina nema očekivane boje; mladću je užasno dosadno i zato se odlučuje na dezerterstvo, vodeći sa sobom i suprugu starješine. Tokom čitavog života bit će gorljivi antimilitarist i javno iskazivati solidarnost sa žrtvama vojne institucije.

Sklonivši se u Bruxelles počinje pisati za *Nouvelle du Jour*, ali budući da ne pronalazi zadovoljstvo u tako monotonom životu putuje najprije u Švicarsku, a zatim u Italiju. Nakon pomilovanja 1889. vraća se u Francusku.

U svibnju 1891. Zo d'Axa objavljuje prvi broj anarhističko-književnog lista *L'Endehors* (u prijevodu: »izvana«), u šest tisuća primjeraka. Uredništvo lista bilo je smješteno u jednom podrumu pariškoga bulevara Rochechouart, a sačinjavali su ga, osim d'Axe, anarhisti Louis Matha, Jean Grave, Augustin Hamon, Bernard Lazare, Charles Malato i pisac Octave Mirbeau. Među suradnicima isticali su se pisci kao Tristan Bernard, Georges Darien, Lucien Descaves, Camille Mauclair, Pierre Quillard, Emile Verhaeren, kritičar umjetnosti Félix Fénéon te anarhisti Sébastien Faure i Emile Henry. Zo d'Axa je svakom pružao jednu tribinu s koje se mogao »izraziti bez diskretnih eufemizama i plašljivih uzdržljivosti«.

No, ubrzo je *L'Endehors* postao meta policije. Autor jednog članka, odgovorni urednik Louis Matha i Zo d'Axa kažnjeni su sa tisuću franaka po osobi. Što ih nije obeshrabilo, jer je već u ožujku 1892., nakon uhićenja Ravachola i njegovih drugova, list pokrenuo kampanju sakupljanja pomoći »kako djeca ne bi umrla od gladi zato što je njihove očeve nemilosrdno pogodilo Društvo protiv kojeg su se pobunili«. Zo d'Axa je uhićen pod optužbom za »zločinačko udruživanje« i provest će mjesec dana u pariškom zatvoru Mazas. *L'Endehors* će nastaviti izlaziti i u tom razdoblju zahvaljujući nadasve Félix Fénéonu. Nedugo zatim drugi će članak prouzrokovati još jedno gonjenje; ovaj put d'Axa ne čeka hapšenje već prelazi La Manche. 1. lipnja i 5. srpnja iste godine osuđen je na osamnaest mjeseci, a zatim na dvije godine zatvora i na dvije tisuće franaka kazne, zbog poticanja na ubojstvo i pljačku.

U egzilu, sa Mathom, pronalazi privremeno utočište kod Charles Malata, jednog od brojnih političkih emigranata u francuskoj četvrti Londona. Njegov ga je domaćin opisao kao »lutajućeg pisca i viteza [...] obavijenog tamnim plaštem, sa sombrerom na glavi, ispod čijeg su se širokog oboda primjećivali samo čuperci bujne brade. [...] Zo d'Axa je mogao koristiti pero, mač i gitaru kao oružje, budući da je bio istovremeno strašni polemičar, vrstan mačevalac i neodoljiv Casanova«.

Nakon tri mjeseca, umoran od sivila duž obala Temze, kreće na dugi put kroz Europu sve do Bliskog Istoka. U Jaffi će ga, iste godine, uhiti francuski konzul i ukrcati na brod za Francusku. Provest će nekoliko dana u marsejskom zatvoru, nakon čega će biti prebačen u pariški zatvor Saint-Pélagie, gdje će odbiti potpisati molbu za pomilovanje. Oslobođen je 1. srpnja 1894., na

dan pokopa francuskog predsjednika Sadi-Carnota, kojeg je u Lyonu (24. lipnja) ubio talijanski anarhist Sante Caserio.

Tijekom zatvorskih dana opisao je svoje putovanje u kratkom djelu *Od Mazasa do Jeruzalema*. Djelo je dobilo brojne pozitivne kritike, koje su napisali i pisci kao Jules Renard, Octave Mirbeau, Laurent Tailhade.

Ne osvrćući se na moguću književnu karijeru, Zo d'Axa će kratkotrajno uređivati anarhoidni dnevni list *La Renaissance*, za koji će pisati i kritičari kao Félix Fénéon, Mécislas Golberg, Bernard Lazare, Laurent Tailhade, Michel Zévaco. Nakon ove epizode nastavit će svoj putujući život.

U listopadu 1897., usred slučaja Dreyfus, Zo d'Axa pokreće novi list, *La Feuille*, kojeg savršeno opisuju riječi jednog članka:

»I mi ćemo se obraćati narodu, ali ne da bi mu laskali, da bi mu obećali brda i doline, rijeke i prirodne granice, a ni časnu republiku ili poštene zastupnike; ni revoluciju koja nagoviješta ostavarenje zemaljskoga raja...

Sve ove antifone pažljivo se pjevuše — mi ćemo ovdje govoriti jasno. Nikakvih obećanja. Nikakvih prevara. Govorit ćemo o različitim stvarima, iznosit ćemo glavne uzroke, ukazivat ćemo na razloge. I otkrit ćemo trikove, izreći imena prevaranata, političara pljačkaša, književnika — sve velike gospode.

Govorit ćemo o jednostavnim stvarima na jednostavan način.«

Novine će sačinjavati samo jedan list papira, na kojem će se s prednje strane nalaziti crtež Maximilien Lucea, Steinleina, Wilettea itd, a na pozadini članak Zo d'Axe. Njegov će najznačajniji tekst, i inicijativa, biti izborni kandidat *La Feuille*: bijeli magarac zvan Nevaljan, koji će na dan izbora biti postavljen na zaprežna kola i obići Pariz uz usklike prolaznika. Pri intervenciji snaga reda Zo d'Axa će izjaviti: »Nećemo insistirati, sada je službeni kandidat«.

Na prijelazu u novo stoljeće, d'Axa umoran od borbi gasi *La Feuille* i vraća se svojem lutalačkom životu na tri kontinenta. Svoje putopise šalje različitim novinama i piše za *L'Ennemi du peuple*, urednika Emile Janviona. U SAD-u odlazi u Paterson (nazvan i »metropola anarhizma« zbog velikog broja anarhista, nadasve talijanskih) gdje, po njegovim riječima, »bjegunci iz Staroga Svijeta oštre noževe i žvaču barut protiv bezbrižnosti kraljeva«. Na periferiji Jersey Citiya posjetio je udovicu anarhista Gaetana Brescija, koji je 30. srpnja 1900. ubio talijanskog kralja Umberta I. *Revue blanche*, književno-umjetnički časopis braće Natanson, objavit će njegovu priču u rujnu 1902.

Pri povratku u Francusku nastanjuje se u Marseilleu. Kad mu je 1917. urednik *L'Ordre*, Emile Buré predložio da napiše svoje memoare, Zo d'Axa je odgovorio: »Nije slučajnost što više ne pišem, a i kad bih se želio odati zadovoljstvu glasnog razmišljanja, ne bih bio retrospektivan. Govorio bih o sadašnjici i izvan, vjerujte mi, slatkorječivosti Svetog Saveza, zato što sam ostao uvijek isti, unatoč sjedoj kosi i tišini...«. Ostat će svojevoljno izopćen, neće odobravati ni rat 1914.—1918. ni boljševičku diktaturu.

Nakon prvog pokušaja samoubojstva 1927., Zo d'Axa će si oduzeti život 30. kolovoza 1930. u Marseilleu. Neposredno prije spalio je gotovo sve svoje papire...¹

---

¹ Predgovor napisan na temelju članka Charlesa Jacquiera, objavljenog u talijanskom izdanju *De Mazas à Jérusalem*, Gratis Ed., Firenze

Deset ubojstava za jedan groš¹

Jezive pojedinosti

U lokvi krvi ležala je mlada djevojka, raspuštene kose i golog vrata. Mračna sjena sumraka već je pritiskala vrhove stabala, dok je na križanju putova, u gustom žbunu, komad suknje isticao svoju bjelinu.....

Hej! čitatelju, ne ti drugaru, tebi je ionako dovoljna jedna riječ; obraćam se tebi, gospodine, tebi, dobri gospodine, koji si platio groš jer naš naslov krvari, reci mi, dobri čovječe, dopada li ti se?... Mlada lijepa djevojka, golog vrata, raspuštene kose, u lokvi krvi...

Eh, žao mi je! žao mi je zbog svih vas koje vodi njuh, koje privlače silovanja i samoubojstva, krv, suze, žao mi je, kupci, publiko, neću vam reći kako je mlada žena izgubila suknju prije nego što je izgubila život...

Tri točke, i to je sve.

Međutim, pričat ću vam o gnusnoj kuhinji Štampe sa velikim crvenim naslovima, u popodnevnim ili večernjim izdanjima. Tražite posljednje vijesti! Čitajte naslove otisnute masnim slovima. Zatražite dnevni meni:

Predjelo

UBIJENA DJEVOJKA
ČEDOMORSTVA U PARIZU
SKANDAL! SKANDAL!

Pečenje

VELIKI POŽAR — POPIS MRTVIH
POŽAR SE NASTAVLJA
JOŠ RANJENIH, JOŠ MRTVIH

Desert

RATNE PRIJETNJE
PROBLEMI NA ISTOKU
ULTIMATUM ENGLESKOJ
NAPRAVE I BOMBE

Svaka novina poslužuje svoje jelo, doprinosi svojom notom. Do, mi, so, do, savršena harmonija — harmonija tonova iznuđivača i varalica lažnih vijesti. Paprena kuhinja, krvavo meso, meso za ubojstvo i obdukciju — a kao prilog tračevi.

Zatražite vaše večernje izdanje!

---

¹ »Dix assassinats pour un sous«, *La Feuille*, 2, 1897

Vacher², čovjek kojeg već nazivaju, u jedinstvenom svijetu ulice Croissant³, Novinarskom Providnošću, svojim djelima puni stupce brojnih novina.

Znamo da se monoman hvali kako je putem ubio, osakatio, silovao djevojke i dječake. Bisage na rame i nož u ruci, bijes u grudima, prikazuju nam ga na svom putovanju Francuskom. Zaista vrsni prizor. Sjajna reklama. Vrlo kreativno.

Kada će na veliko platno?

Obične osobe, inače tmurne, člankopisci i novinari, oraspolože se i živnu.

U kroničarima živne duh.

Ovi podlaci koji misle da znaju pisati zato što su nam narezali krvavica, a zatim su si još i brkove oblizali. Od Troppmannovih⁴ dana ništa nije bilo tako opsežno, tako intrigantno. Piskarala se bude iz obamrlosti prouzročene moždanom anemijom. Maštoviti su. Svaki dan nadodaju po jedno poglavlje, jednu novu epizodu drami, jedno zrno više krunici. Prenaprežu se te gube osjećaj za prostor i vrijeme. Kaže štampa da je Vacher ujutro ubio u Marseilleu, silovao u Bordeauxu oko podne, a da je navečer kraj Roubaixa sakatio mladog pastira.

Kakav želudac!

Najzanimljivije je kako Vacher pri ispitivanju preuzima ulogu suca, koji bi pak da uzme njegovu:

– Da, da, ja sam umorio gospođicu i ovu staricu o kojoj mi govorite, a i dečka, a zatim i ovog, ako me sjećanje ne vara. Što mogu? to je jače od mene. Ne mogu odoljeti svakodnevnoj žudnji za žrtvom. Uostalom, ja sam svjestan svoje ludosti...

Sarkazam ovog odgovora je zasigurno promakao finom sucu. No, suci bi ipak trebali shvatiti – oni koji svugdje vide samo krivice, sumnjivce, oni koji se obruše na optuženog kao na lovinu – da su i oni Vacher na svoj način.

Samo što oni nisu svjesni...

Trbosjek i djecoubojica, draga subraćo, tako istražni suci pripremaju, u tišini svojih ureda, jezoviti popis zločina;

Sitnim novinarima bacaju krmu.

Ne radi se o deset ubojstava kao što smo ovdje, vrlo skromno, istaknuli. Rekorder koji je nave-liko porazio Lacenairea⁵ do sada ih je priznao dvadeset.

Bez suviše računice, primjetio bih da su ubojstva započela u kantonu Isère, koji je sada ukaljan imenom jednog sirovog gospodina: Vacher je ubio nadasve naselje Beaurepaire.⁶

Vacher, Beaurepaire: riječi su u skladu.

² Joseph Vacher, serijski ubojica (poznat i kao »francuski trbosjek«), u periodu između 1894. i 1897. počinio preko deset ubojstava na području Normandije i Provanse. Žrtve su uglavnom bile mlade djevojke i pastiri.

³ Rue du Croissant – pariška ulica u kojoj su se nalazile redakcije štampe.

⁴ Jean-Baptiste Troppmann, 1869. (uoči rata) pobio šesteročlanu obitelj, koja je kasnije sahranjena uz državni pogreb. Zločin nije uzdrmao Francusku samo zbog svoje surovosti, već su tome pridonijele i dnevne novine, koje upravo u to doba postaju masovni medij, uz vrlo niske cijene i brojne ilustracije, često u boji.

⁵ Pierre Françoise Lacenaire, poznati francuski pjesnik i ubojica. Tijekom suđenja priznao je počinjene zločine kao izraz pobune protiv društvenih nepravdi te pretvorio sudnicu u kazališnu tribinu i ispunio stranice brojnih novina. Njegov je lik nadahnuo Stendhala, Lautréamonta, Dostojevskovog Raskoljnikova, a Baudelaire ga je proglasio »jednim od heroja modernog života«. Michele Foucault je tvrdio da je slava Lacenairea označila rođenje novog tipa obožavanog kriminalca, romantičnog buržoaskg razbojnika.

⁶ Beaurepaire, mjesto u francuskoj regiji Rhone-Alpes, čije se ime može prevesti i kao »lijepo utočište«.

Međutim, ono što će Vacheru ipak predstavljati olakotnu okolnost su njegova podobna prijašnja djela.

Trbosjek je bio dobar vojnik.

Njegova su početna iskustva bila pohvalna. Dobrovoljac, ubrzo postaje podoficir. Dok su ga vojnici prezirali, njegove su ga starješine voljele, mogao je očekivati činove.

Budućnost je čekala.

Njegova strast prema bliskoj borbi i njegov nasilni karakter odavali su korisno zvijere za kolonije.

Zašto je djelovao u Francuskoj?

Da je barem shvatio svoju vokaciju i kako se trebaju koristiti »Zle Sile«! U Dahomeyu, u Tonkinu, na Madagaskaru, mogao se okruniti slavom.

Bio bi novi general Duchen ili guverner Galliéni.⁷

Španjolac, bio bi Weyler.⁸

No, dosta o vojnicima. A nećemo više ni o Vacheru. Na taj način svaka aktualnost postaje izlika za razmišljanje.

Slučaj mahnitog podoficira nas zanima nadasve zbog načina na koji je iskorišten. Kultura uživanja u krvi – kultura kroz štampu.

To je i više nego aktualnost. To je jučer, danas i sutra.

Novine će uvijek pronalaziti brojna umorstva za jedan groš. Budući da žele samo recept, uvijek će koristiti riječi koje zavode narod. I uvijek će objavljivati detalje užasnih prizora i nasilja, slijedeći obrazac sentimentalnoga bunjišta.

Bogatiji listovi obično nagrađuju sa sto groševa pisca koji sastavi najbolji naslov.

Zar nije dražesno: Ubojica Pastira? Zar nije tako poetski i pitoreskno?... Večeras će pronaći još toga.

Oni poznaju umjetnost raspoređivanja ostataka ubijenih. Oni ukrašavaju umorene djevojke, iskasapljene pastirice. Oni su kao slikari Watteau⁹, mašnama rese čakije.

---

⁷ Denis Auguste Duchen, francuski poručnik u Tonkinu; Joseph Galliéni, guverner Madagaskara.

⁸ Valeriano Weyler, španjolski političar i vojni plemić, poznat po svojim brutalnim gušenjima ustanaka na Filipinima i na Kubi (gdje je koristio »koncentracione logore«), dok je u Barceloni vršio teror nad anarhistima i socijalistima.

⁹ Jean Antoine Watteau, Louis Joseph Watteau i Francois Watteau: tri naraštaja francuskih slikara, djelovali u razdoblju između XVIII i XIX stoljeća. Poznati po svojim djelima koja slave plemićki, a kasnije buržoaski život i vojne uspjehe.

Pošten radnik¹

Uskratili bi zadovoljstvo kad se nakon prikladnog pozdrava sudstvu i oružanim snagama, ne bi naklonili, uz dužno poštovanje, i pred Narodom. Usred ruševina i nagomilanih sramota vladajuće klase, trebamo se, zbog zasićenja grozotama, pozabaviti i radničkom klasom.

[...]

Okorjela tromost velike mase izrabljenih prouzrokuje rastuću – i logičnu – ambiciju izrabljivača.

Kraljevi rudnika, ugljena i zlata, nemaju razloga za brigu. Ravnodušnost njihovih slugu predstavlja zavjet njihovom autoritetu. Njihova se moć ne treba više pozivati ni na božansko pravo, na tu dekorativnu floskulu; njihov se suverenitet legitimira kroz narodnu suglasnost. Radnički referendum, sastavljen od patriotskih odobravanja, besjedničkih banalnosti i prešutnih suglasnosti, garantira opstanak carstvu vlasništva i kraljevstvu buržoazije.

Poznajemo majstora navedenoga djela.

Pripadao rudniku ili tvornici, ta ovca, Poštenu Radnik, izazvao je šugu u stadu.

Ideal poslovođe izopačuje instinkt naroda. Odjenuti redengot nedjeljom, govoriti o politici, glasati..., te su težnje istisnule sve ostalo. Mrski svakidanski posao ne pobuđuje ni mržnju ni gnjev. Velika partija radnika prezire neradnika jer nezaslužno zarađuje novac koji dodjeljuje vlasnik.

Posao im zaista leži na srcu.

Ponosni su na svoje žuljevite ruke.

Koliko god prsti bili deformirani, jaram je ipak više oštetiо glavu: kvрге ravnodušnosti, kukavličuka, poštovanja izrasle su pod vlasištem, uz stalno trljanje orme. Stari tašti radnici mašu svojim potvrdama: četrdeset godina u istom poduzeću! Čujemo ih kako pričaju o tome dok prose kruh u dvorištima.

– Smilujte se, gospodo i gospođe, nad nemoćnim starcem, vrijednim radnikom, iskrenim domoljubom, nad starim podoficirom koji se borio u ratu... Smilujte se, gospodo i gospođe.

Hladno je; prozori ostaju zatvoreni. Starac ne razumije...

Podučavati narod! Što je drugo potrebno? Iz svoje bijede nije zaista ništa naučio. Dok god bude bogatih i siromašnih, ovi će se posljednji sami ujarmljivati u nametnutu službu. Kičma radnika je naviknuta na ormu. U vrijeme mladosti i snage, samo pripitomljeni ne bježe od ruda.

Posebna čast proletera sastoji se od prihvaćanja svih laži u ime kojih je osuđen na prisilni rad: dužnost, domovina itd. I on prihvaća, u nadi da će se na taj način uzdignuti do klase buržoazije. Žrtva postaje suučesnik. Nesretnik govori o zastavi, busa se o prsa, skida kapu i pljuje u zrak:

– Ja sam pošten radnik!

Ispljučak mu uvijek pada na nos.

[...]

---

¹ odlomak iz »L'honnête ouvrier«, *La Feuille*, 24, 1899

Naša zavjera¹

Burza, Palača pravde i Zastupnički dom, zgrade o kojima se ovih dana mnogo raspravljalo: ovim javnim zdanjima su prijetila tri mladića, koja srećom pravodobno uhićena.

Ne možemo ništa sakriti gospodi novinarima, otkrili su trojnu urotu, a njihova subraća iz policije u trenu su spriječili urotnike.

Još jednom su ljudi iz štampe i policije zaslužili pljesak jednog dijela društva, onog dijela koji nije u stanju cijeniti pitoreskni šarm urušenih zgrada i iznimnu ljepotu rušenja.

Publika neće škrtariti na zahvalama. Učinjene usluge bit će priznate i uz zveckanje novca. Treba ohrabrivati građanske vrline. Tajni fondovi će zaplesati, a bal će voditi spasitelji društva.

Tim bolje! Zbilja je poučno primijetiti kako naše neprijatelje, osim manjeg broja prepredenih izrabljivača, najvećim dijelom sačinjavaju budale koje pomiču granice naivnosti unatrag sve do horizonta.

Kako su uopće mogli pomisliti, jadnici, da anarhisti namjeravaju baš sada dignuti parlament u zrak?

Sada, kad su zastupnici na odmoru!

Stvarno čovjek treba biti nekreativan kad pomisli da bi revolucionari mogli izabrati takav trenutak.

Barem bi iz pristojnosti sačekali njihov povratak.

Usprkos tome, jučer su pariške dućandžije, uređujući izloge, uz svoj krepki zdrav razum, rekli:

— Tu nema sumnje, žele potkopati temelje naših dugovječnih spomenika, suočeni smo s novom urotom.

Hajde, hajde hrabre dućandžije! vi lutate predjelima apsurda. Razmislite malo, urota o kojoj vi govorite nije uopće nova; ako se radi o rušenju pljesnivih zgrada mrskog nam društva, odavno se već sprema.

To je oduvijek naša urota.

A hram Burze gdje vjerni katolici kao i gorljivi židovi zakazuju sastanke za rituale i trikove svojih sitnih tržišta, hram Burze mora, u biti, nestati — što prije.

Upravljačima novca upravljat će teška milovanja kamenja u padu.

I onda se neće više kalkilirati na burzi, neće više biti onih zgoditaka koji donose milijune anonimnim poduzećima, čiji je jedini smisao postojanja špekulacija žitom i organiziranje nestašica.

Brokери i dileri, svi bankari — svećenici Zlata, usnut će svoj posljednji san pod ruševinama svojeg hrama.

Samo ćemo u takvom stanju mirovanja moći cijeniti financijere.

Što se pak sudaca tiče, poznato je da su najljepši kada kroče u smrt.

Pravo ih je zadovoljstvo gledati.

Povijest je puna otrovnih strelica u čast javnih tužitelja i sudaca koje je narod, na tren, stavio na muke. Tim je ljudima, moramo priznati, agonija dekorativna.

---

¹ »Notre complot«, *L'En-Dehors*, 65, 1892

I koja bi to krasna predstava bila: urnebes u Palači pravde! Quesnay zapriječen stupom koji mu je slomio kičmu, dok želi ostaviti dojam Beaurepairea u Križarskom ratu; Cabat koji u posljednjem hropcu još citira Balzaca; i Anquetil, kraj slabunjavog Croupija², viče:

— Ništa nije izgubljeno... mi se povijamo pod našim položajima!

Prizor bi bio tako veličanstven da bi dobre duše, a mi to nismo, iskreno oplakivale poražene. Ne bi se više željeli sjećati bruke crvenih toga — ukaljane krvlju siromaha. Zaboravili bi kako je sudstvo bilo kukavno i svirepo.

Bio bi to neopisiv oprost.

I kad bi sam Atthalin, taj stručnjak za tendenciozna suđenja, kad bi Atthalin — s lagano nakrivljenom glavom, zatražio lječilište, mi bi širokogrudno ispunili želju bolesnika.

Mi bi ga oprali bez zamjerki.

U biti, nije neophodno biti anarhist da bi osjetili čar svih budućih rušenja.

Svi oni koje žive pod stegom društva u svojoj intimi instinktivno priželjkuju oštru osvetu.

Tisuće institucija staroga svijeta obilježeno je kobnim žigom.

Suučesnicima zavjere nije potrebna nada u daleku ljepšu budućnost, oni poznaju jedan pouzdan način da već u sadašnjosti otkriju radost:

— Uništiti strasno!

---

² Visoki sudski dužnosnici; javni tužitelj Jules Quesnay de Beaurepaire uspoređen sa plemićem-križarom iste loze.

Kandidat lista *La Feuille*¹

¹ »Le Candidat de la feuille«, *La Feuille*, 9, 1898

Na glasanje!

Počeo je izborni period: utrke i harmonije, fraze i frazeri — period! — bučni period u kojem čujemo poznatu muziku.

Teške note oportunističkih kontrabasa, glasovi socijalističkih frula, radikalni cevgen² koji se svira rukama i nogama, dirigiraju atraktivnu galamu koja obnavlja zastupničke mandate.

Preludij za veliki orkestar — pjesme, ucjene, brbljarije... Udara se u Triangl i u Križ.

Sva obećanja pušu u trube, dok bubanj udara gradom. Antisemitizam okuplja sinove domovine: sinove trupe i sinove zbora.

U izbornim jedinicama glazbene kutije, cijeli konzervatorij, suglasje je zbunjujuće: kad Marcel Sambat krene sa La, André Vervoot odgovara sa Do³.

Mada zbunjeni, birači se spremaju da zapjevaju refren. Pod palicom dirigenata orkestra svi će glasači dodati svoj glas. Nije važno ako ne pjevaju baš dobro. Kandidati! na vaše trombone. Suvereni narode! pažnja... Obnavljamo parlament. Je'n, dva! je'n, dva! Narode! na izbore!... Lijeva, desna! za Republiku! Je'n, dva! lijeva, desna! U ritmu...

A vi koji ne želite izaći na izbore! koji ne koračate u ritmu, ne držite korak — pazite! ritam ne vrijedi...

Neke sumnje

Uvijek sam vjerovao da je izborna suzdržanost nijemi jezik koji treba koristiti za izražavanje vlastitog prezira prema zakonima i njihovim tvorcima.

Glasati, govorio sam, znači sudjelovati. Preuzeti dio odgovornosti za donesene odluke. One su na taj način već unaprijed odobrene. Postaje se dio bande i trupe.

Zašto se ne bi klanjali pred Zakonima ako smo već prihvatili princip brutalnog zakona broja?

Ako pak ne glasamo postaje sasvim logično da se nećemo podvrgnuti nikada, da ćemo ustrajati, živjeti u pobuni.

Nismo potpisali ugovor.

Kad ne glasamo ostajemo vjerni sebi. Živimo kao čovjek kojeg neće nijedan XY zastupati.

Ne koristimo kliše.

Samo tako ostajemo suvereni, jer nismo izbrisali vlastito pravo, jer nas nitko ne zastupa. Sami vladamo našim mislima, svjesni direktne akcije.

Možemo zanemariti naklapanja.

Možemo izbjeći idiotizam afirmacije parlamentarizma i biranja, istodobno, članova parlamenta.

Neću insistirati. Čovjek izgubi vjeru i u narod: posljednji birači se podsmjehuju.

Seljak odustaje od molitvi. Radnik sanja drugačija sredstva...

Ništa dobro nije proizašlo iz Glasачke kutije.

Nikada siromaštvo nije prouzročilo toliko samoubojstava. Što su poduzeli protiv nezaposlenosti? A što su sve poduzeli protiv misli? Izvanredni zakoni, zločinački zakoni...

Ubrzo će umjesto glasa gnušanje postati sveopće.

---

² Cevgen: štap sa obješenim zvončićima, instrument osmanske vojske koji se kasnije proširio i među druge vojne orkestre.

³ Predstavnik ljevičarske, odnosno desničarske stranke.

Mislim da bi bilo pametno što prije donijeti zakon o famoznom obveznom glasovanju. Pretpostavljam da bi bez toga, u dvadesetom stoljeću, jedini glasači ostali službenici.

Glasalo bi, redom, vojno zapovjedništvo.

Glasalo bi, zatim, sudstvo, asistenti i snage reda.

Glasačka kutija, iz koje ništa dobro ne proizlazi, postala bi Pandorina kutija — žandar.

Kandidature i kandidati

Navedena razmatranja, i još neka prijašnja, bila su dostatna, do danas, da me udalje od škrapice u kojoj izabrani pronalaze dvadeset i pet franaka. Nisam nijednom kandidatu udijelio traženu milostinju jednog glasačkog listića.

Pogriješio sam.

A baš sada se govori, namjerno, o takozvanim protestnim kandidaturama.

Ne radi se više o kandidiranju političara; filozofi ulaze na liste. Horizont očekivanja se širi prema besplatnom kruhu. Traži se pomilovanje. Obzanjuje se antisemitizam, podržava se Dreyfus.

Eto ih, opće ideje!

Prošlo je vrijeme programa. Millerand⁴ ilustrira platforme. Nisu to više daske koje život znače...

Istina korača. Ako se umori prije cilja, bilo bi lijepo ponuditi joj stolicu.

Izgleda da će biti izabran zastupnik; ali Ideja će sjesti.

Dužnost dobrih Francuza

I stigne trenutak u kojem čovjek shvati što bi mogao ostvariti jedan zaista demokratski parlament.

Jedan zvučni trenutak — obično onaj u kojem se iznese vlastita kandidatura — zvučni, zvonki trenutak, u kojem čovjek osjeti urgentnu potrebu za politikom u zastupničkom domu. Ima tako mnogo stvari koje se mogu riješiti unutar parlamenta — rješenja koja prije nisu bila vidljiva.

Odozgo, sa parlamentarne tribine, riječi dobivaju na važnosti. Odjekuju i do najmanjeg gradića u zemlji.

Komentiraju se u inozemstvu.

Stranac nas posmatra. Ne zaboravimo. Dobri Francuzi imaju jednu dužnost:

Izabrati parlament koje je dostojan da ih zastupa.

O ljudima

I tu se otvara problem o jednom zaista nacionalnom zastupništvu. Ali, koje su osobe toliko stručne? Koje građane treba izabrati?

Tražit ću među najvećima.

Millevoye, Dérouléde oklijevaju... A Rochefort se posvetio obiteljskom životu.⁵

---

⁴ Alexander Millerand, socijalist, dugogodišnji parlamentarni zastupnik, ministar, premijer, a na koncu i predsjednik Francuske.

⁵ Francuski političari, desničari, nacionalisti, bulanžisti.

Usprkos svemu, tu je ipak Edouard Drumond⁶, neumoljiv kao u mlade dane; ali Majstora su nam oteli Berberi koji čak ne glasuju. Što je ostalo u Marseilleu gdje su mu pjesnici pjevali:

Tvoji sljedbenici obrazovani u školi Majstora,
Ne zaboravljaju odanost;
Na njima se neće nikada nikakva mrlja izroditi:
Obećali su zakletvom.

Ah! ta zakletva... Ah! te mrlje... Drumond je ipak krenuo prema strašnim Kazbama.

Afrika već kliče Majstoru i sve mu žene ljube ruke. Postat će zastupnik Alžira? Kliče se arapski, španjolski, malteški. Ima i talijanskih zdravica. Ima i drugih na barbarskom. Još ne znamo što točno misle birači.

Ipak, možemo se nadati. Vrijeme je lijepo. Fizionomija Majstora, njegova karakteristična figura, ostavlja pozitivan dojam na antisemitske vidovnjake. Od prvog pojavljivanja dižu se urlici: Smrt Judejima!...

Jeka odgovara: Živio Drumond!

Sve samo cvijeće i gozbe, gozbe u čast Majstora. Marabuti ga već familijarno nazivaju Sidi Kuskus.

Najdostojniji

Kad bi ovi ili oni predsjednici stranke i osvojili neke izborne feude, to ionako ne bi bilo dovoljno da izmjeni situaciju. No, ljudi radije sanjaju nekakav bilanžizam koji bi poštenom narodu dozvolio da prosvjeduje istovremeno, i otvoreno, na svim prostorima ove zemlje. Željeli bi da jedan urlik naroda sažme u sebi sve težnje, sve bjesove, ili barem prezir jedne prevarene nacije...

Ispunjeni ovom idejom krenuli smo posjetiti, u njegovo skrovište, Majstora o kojem nitko nikada nije sanjao, jedno skromno biće kojem nitko neće zaniijekati njegovo pravo značenje.

Danas imam čast da predstavim navedenoga majstora narodu.

Zove se Majstor Aliboron.⁷ I sve ovo treba uzeti u obzir. Magarac, za kojeg molim glas mojih sugrađana, je omiljen drug, pošten i dobro potkovan magarac. Njegovane dlake i finih potkoljenica, lijepog glasa.

Magarac, kažem vam — četiri noge i dva velika uha. Magarac koji njače i zamisli se kad vidi sav ovaj roj dvonožaca,

... suce, sudske izvršitelje,
pisare, javne tužioce, pravnike, tajnike:
Dajem vam riječ, kao i mi, čovjek je samo životinja!

Ne baš prepametan magarac, čedan, pije samo vodu i ustuknuo bi pred čašom vina.

Ali osim toga, savršeni tip većinskoga kandidata.

---

⁶ Edouard Drumond: novinar, pisac i političar; 1889. osnovao Antisemitsku francusku ligu; zastupnik Alžira u pariškom parlamentu.

⁷ Magarac iz basne de la Fontainea.

Glasajte za njega!

Ne volim se ulagivati narodu. Ovo je kandidat kojeg zaslužuje. U Rimu, u doba dekadencije, plebejci su konja proglasili konzulom.

Magarčić mora pobijediti u oportunističkoj republici.

Zar nisam spomenuo bulanžizam? U redu! da, bulanžizam, ali bez generala s perjanicom i bez crnog dekorativnog konja:

Magarac, magarac, magarac,
Magarac je ono što nam treba.

I magarac je spreman. Sad će se uputiti na sastanke. Vidjet ćete ga na ulicama Pariza. Njegovi će prijatelji izložiti njegov program, a oni koji inače ne izlaze na izbore barem će jednom glasati. Ovo je bijeli magarac.

Zove ne Nevaljan.

Bijeli listići, nevaljani listići, na kraju će vrijediti — i brojat će se...

Smjesta će veliki plakati na zidovima prikazati manifest kandidata.

Osnovan je stožer: pisci, umjetnici, poneki govornik iz klubova. Dragocjene suradnje su dogovorene. Filistejci su upozoreni:

Magarac kasa prema parlamentu, Palači Bourbon.

Glasajte za njega!!

Svaki se režim veselo pokapa.

Bili bi u zabludi, djelomično, kad bi vjerovali da se radi o šali, o nekakvoj burleski s Montmartrea.

Reakcionari, konzervativci, razočarani socijalisti, i svi obeshrabljeni ove republike sačinjavaju većinu koja se sada može, uz osmijeh, izraziti.

Treba glasati za magarca Nevaljalog.

Nemojmo gajiti iluzije: našem će izabranom pokušati spriječiti put do konjušnice u quai d'Orsay.⁸ Možda će ga proganjati. Štenara ga pouzdano čeka.

Ali, vidjet ćemo kakav će autoritet uživati novi Parlament kad će govorniku, pod dojmom tribine, netko iz galerije doviknuti:

— Dosta! tražim riječ za vašeg kolegu Bijelog magarca.

Biračima⁹

BIRAČI,

Kandidirajući se za vaše glasove, dužan sam vam nekoliko riječi. Evo ih:

— Dolazim iz stare francuske obitelji, usudio bih se reći, rasni sam magarac, magarac u pozitivnom smislu riječi — četiri noge i pokriven dlakom.

Zovem se Nevaljan, kao što su to i moji suparnički kandidati.

---

⁸ Ministarstvo vanjskih poslova

⁹ »Aux Electeurs«, *La Feuille*, 11, 1898

Bijel sam, kao što su to i mnogi birački listići koji se uporno ne broje, a koji će sada biti meni na korist.

Moj izbor je zajamčen.

Shvaćate da sam iskren.

GRAĐANI,

Varaju vas. Govore vam da posljednji parlament, sastavljen od budala i varalica, nije predstavljao većinu birača. To je laž.

Parlament sastavljen od zastupnika idiota i zastupnika varatelja predstavlja, naprotiv, savršeno vas birače. Nemojte se buniti: svaka zemlja ima zastupnike koje zaslužuje.

Zašto ste ih izabrali?

Međutim, međusobno, bez stida, priznajte da što se stvari više mijenjaju, više ostaju iste; da vas vaši izabrani izigravaju, da misle samo na svoje interese, na slavu i na novac.

Zašto bi ih onda ponovno birali?

Vi dobro znate da će svi zastupnici koje izaberete prodati svoje glasove za jedan ček i da će trgovati položajima, službama i duhanom.

Ali, čemu služe duhan, mjesta i sinekure? Za plaćanje Izbornih stožera, možda?

Dreseri Stožera nisu naivni kao stado.

Potrebne su budale i lukavci, potreban je parlament sastavljen od bedaka i raznih Roberta Macairea¹⁰ da bi utjelovili istovremeno sve profesionalne birače i deprimirane proletere.

A to ste upravo vi!

Varaju vas, dobri birači, ismijavaju vas, laskaju vam kad vam govore da ste predivni, da ste pravda, pravo, nacionalna suverenost, narod-kralj, slobodne osobe. Oni samo sakupljaju vaše glasove. Služite im za deranje... Zečevi.

I dalje vas varaju. Govore vam da je Francuska uvijek Francuska. Nije istina.

Francuska gubi, dan za danom, svako značenje u svijetu, svaki liberalni značaj. Ne radi se više o hrabrom narodu koji se izlaže opasnosti, širi ideje, ruši kultove. To je Marianne koja kleči pred prijestoljem autokrata. To je preporođeni militarizam, podliji od njemačkog – tonzura pokrivena vojnom kapom.

Varaju vas, neprestano vas varaju. Govore vam o bratstvu, a nikada borba za kruh nije bila tako oštra i krvava.

Govore vam o domoljublju, o svetom domu – vama, koji ništa ne posjedujete.

Govore vam o poštenju; oni, gusari štampe, novinari na sve spremni, papagaji i ptice rugalice pjevaju o nacionalnom ponosu. Pristalice Republike, sitno građanstvo i plemstvo, strožiji su prema bijednicima od gospode iz staroga režima. Živimo pod budnim okom šefova.

Iscrpljeni radnici, proizvođači koji ne konzumiraju, zadovoljni što mogu strpljivo glodati bacenu kost bez srži, kost općeg prava glasa. Pokreću vilice – vilice koje više ne grizu – da bi izgovarali laži, da bi vodili izborne rasprave.

Kada, ponekad, djeca naroda izađu iz vlastite obamrlosti suoče se, kao u Fourmiesu¹¹, s našom budnom Armijom... I rezon njihovog oružja usadi im olovo u glave.

Pravda je jednaka za sve. Uvaženi *chéquards*¹² Paname putuju kočijom, a ne zaprežnim kolima. Dok lisice stežu zglobove starih radnika, uhićenih zbog skitnje!

¹⁰ Popularni kazališni lik kriminalca, beskrupuloznog profitera.

¹¹ Mjesto na sjeveru Francuske gdje je 1891. u krvi ugušena prvomajska proslava.

¹² *Chéquards*: političari optuženi za mito i korupciju tijekom izgradnje Panamskog kanala; »plaćeni čekovima«.

Sramota današnjice je tako velika da se nijedan kandidat ne usudi stati u obranu ovog Društva. Buržujski političari, reacionari ili pomireni, republikanske krinke i klaunovski nosevi, kažu vam da ako glasate za njih stvari će krenuti na bolje, bit će bolje. Oni koji su vam već sve oduzeli još nešto traže od vas:

Dajte nam vaše glasove, građani!

Prosjaci, kandidati, lopovi, potrkivala, svi oni na svojstven način znaju stvarati i obnavljati Javno dobro.

Čujte dobre radnike, stranačke šarlatane: žele steći moć... da bi je lakše ukinuli.

Drugi prizivaju Revoluciju i obmanjuju se obmanjujući vas. Neće nikada birači dignuti Revoluciju. Opće pravo glasa je stvoreno baš da bi spriječilo silovitu akciju. Klaunu su izbori zabavni...

I čak kad bi neki događaj odvuкао ljude na ulicu, i čak kad bi kao odgovor na nasilje jedna manjina reagirala akcijom, što bi mogli očekivati i čemu bi se mogli nadati uz roj mase — kukavne praznoglave mase.

Hajde! hajde, ljudi iz mase! Hajde birači! na glasanje... I nemojte se više žaliti. Dosta je bilo. I ne očekujte samilost nad sudbinom koju ste si sami izgradili. I nemojte poslije psovati Gospodare koje ste si sami izabrali.

Ovi Gospodari vrijede koliko i vi, jer od vas krađu. Oni zasigurno vrijede i više; vrijede dvadeset i pet franaka na dan, bez dodatnih malih zarada. I tako treba biti:

Birač je samo jedan neuspjeli kandidat.

Narodu u suknenim hlačama, sitnih ušteda, sitnih nada, sitnim gramzivim trgovcima, tromom pripitomljenom narodu, potreban je beznačajni Parlament koji rasprodaje i sažima svu nacionalnu prljavštinu.

Glasajte, birači! Glasajte! Parlament isijava iz vas. Stvar postoji zato što mora postojati, zato što ne može biti drugačija. Stvorite parlament na vašu sliku i priliku. Pas se vraća svome izbljvku — vi se vraćate vašim zastupnicima...

DRAGI BIRAČI,

Dosta je bilo. Glasajte za njih. Glasajte za mene.

Ja sam Životinja koja je potrebna Krasnoj Demokraciji.

Glasajte svi za bijelog magarca Nevaljanog, čije je ritanje više francusko od domoljubnih njanja.

Komedijaši, lažne poštenjačine, nova stranka stare garde: Vervoort, Millevoye, Drumond, Thiébaud,¹³ cvijeće s izbornog gnojišta, bolje će cvjetati pod mojim izmetom.

Glasajte za njih, glasajte za mene!

Izabran je¹⁴

Dobri narode ovoga grada, Birači,

Poslušajte poučnu priču o jednom dražesnom bijelom magarčiću, kandidatu metropole. Ne radi se o bakinoj priči ni o pripovijetki iz dječjih novina. To je istinita priča za djecu odrasle dobi koja još izlaze na izbore:

---

¹³ Georges Thiébaud, francuski političar, bonapartist, bulanžist, nacionalist.

¹⁴ »Il est élu«, *La Feuille*, 12, 1898

Il est Élu

Jedan magarčić, potomak zemlje La Fontainea i Rabelaisa, snivao je na izbornim igrama jedno zastupničko mjesto. Kad je stigao dan izbora navedeni je magarčić, zvan Nevaljan, tipični kandidat, povukao iznenađujući potez.

Jedne tople majske nedjelje, dok je narod hitao na biračka mjesta, bijeli je magarac, kandidat Nevaljan, posađen na trijumfalna kola koja su vukli birači, prošao kroz Pariz, njegov dobri grad.

Uspravan na kopitima s ušima koje su se vijorile na vjetru, uzdignut ponosno na vozilu, oblijepljenom njegovim plakatima – na vozilu u obliku glasačke kutije! visokog čela između čaše vode i predsjedničkoga zvonca, prošao je kroz negodovanja, odobravanja, i šale...

Magarac je vidio Pariz koji ga je promatrao.

Pariz! Pariz koji glasa, masu, suvereni narod svake četiri godine... Narod koji je toliko blesav da vjeruje kako suverenost znači izabirati gospodare.

Kao parkirani pred vijećnicama stajala su stada birača, zatupljeni, fetišisti s izbornim listićem u ruci s kojim su govorili: abdiciram.

Gospodin Nepoznati će ih zastupati. Zastupat će ih utoliko bolje ukoliko ne zastupa nijednu ideju. I uspjeh će! Donosit ćemo zakone, usklađivat ćemo proračune. Zakoni će biti dodatni lanci; proračuni novi porezi..

Polako, Magarac je prolazio gradom.

Duž puta zidovi su bili pokriveni plakatima koje je lijepio njegov izborni stožer, dok su drugi dijelili njegov proglas masama:

»Razmislite, dragi sugrađani. Vi znate da vas vaši izabrani varaju, da su vas varali i da će vas varati – i usprkos svemu vi izlazite na izbore... Glasajte dakle za mene! Izaberite Magarca!... Nisam veći magarac od vas.«

Ova se iskrenost, pomalo gruba, nije baš svima dopala:

– Vrijeđaju nas, urlikali su neki.

– Ismijavaju opće pravo glasa, vikali su preciznije drugi.

Netko je ljutito zamahivao šakom prema magarcu, derući se:

– Prljavi Židove!

No, glasnije je odjekivao smijeh. Klicalo se kandidatu. Birači su hrabro ismijavali sebe i svoje izabrane. Mahali su šeširima, štapovima. Žene su bacale cvijeće...

Magarac je prolazio.

Sišao je s Montmartrea prema Latinskoj četvrti. Prošao je kroz Grands Boulevards, kroz Croissant gdje se, neslano, pripremaju splećine koje prodaju novine. Vidio je Halles¹⁵ gdje gladnici, pripadnici Suverenog Naroda, kopaju po otpacima; vidio je Quais¹⁶ gdje Birači izabiru mostove za konak...

Srce i um!... To je bio Pariz. To je bila Demokracija!

Svi smo braća, stare skitnice! Suosjećajte s buržoazijom! pati od gihta... i oni su vaša braća, narode bez kruha, nezaposleni muškarče i umorna majko koji ćete večeras ući u vaš dom da bi umrli uz djecu...

---

¹⁵ Halles: glavna pariška tržnica, nazvana i »trbuh Pariza« (Zolina novela *Ventre de Paris*).

¹⁶ Quais: obale rijeke Seine.

Svi smo braća, mladiću unovačeni! On je tvoj brat, onaj oficir tamo dolje, s djevojačkim korzetom i odlikovanjima na prsima. Pozdravi! Poredaj! U stroj! Kodeks te motri — Vojni kodeks. Dvanaest metaka u tijelo zbog jednog gesta.¹⁷ To je cjenik Republike.

Magarac je stigao pred parlament.

Prošao je uzduž Palače, gdje su se straže uznemirile; nastavio je vanjskom stranom uzduž, nažalost!, prezelenih vrtova. Zatim je stigao do bulevara Saint-Michel. Na terasama kafea mladost je pljeskala. Gomila, u sve većem broju, otimala se za proglose. Nekoliko se studenata ujarmilo u kola, jedan je profesor gurao kotače...

Kad su odzvonila tri sata stigla je policija.

Od deset ujutro, od pošte do policije telegraf i telefon dojavljivali su čudan prolaz subverzivne životinje. Izdan je nalog za privođenje: Uhitite Magarca! I odmah su čuvari reda prepriječili put kandidatu.

Kraj trga Saint-Michel, vjernom stožeru Nevaljanog oružane su snage zaprijetile da moraju odvesti svog klijenta na obližnju policijsku stanicu. Naravno, Stožer je nastavio dalje — dalje preko Seine. I ubrzo su se kola našla pred Palačom pravde.

U sve većem broju redarstvenici su opkolili Bijelog magarca, hladnokrvnog. Kandidata su zastavili pred vratima Palače pravde, iz koje zastupnici, korumpirani, svi veliki lopovi izlaze slobodni.

Vozilo se ljuljalo u moru mase. Policajci, s brigadirom na čelu, uhvatili su rudo, dok su drugi držali ormu. Stožer nije više insistirao: redarstvenici su se upregnuli...

I tako su najgorljivije pristaše napustile bijelog magarca. Kao najobičniji političar životinja je promijenila zastavu. Policija ga je pratila, Autoritet je vodio njegov put... Od tog trenutka Nevaljan je bio samo službeni kandidat! Njegovi prijatelji ga nisu više prepoznavali. Policijska postaja je širom otvorila vrata — i magarac je ušao kao u svoj dom.

... Danas prepričavamo ovaj događaj kako bi obznanili narodu, u Parizu i okolici, radnicima, seljacima, buržoaziji, ponosnim Građanima, dragoj Gospodi, kako bi svima obznanili da je bijeli magarac Nevaljan izabran. Izabran je u Parizu. Izabran je i u drugim okruzima. Dodajte bijele listiće, izbrojite nevaljane listiće, pridružite im sve one koji nisu glasali, sve glasove i tišine koji se obično ujedinjuju kako bi iskazali gnušanje ili prezir. Napravite statistiku, molim vas, i brzo ćete zamjetiti da gospodin koji je prijevarno proglašen zastupnikom nema čak ni četvrtinu glasova. Iz čega proizlazi blesavi izraz: »Relativna većina« — na taj način možemo i reći da je noću relativno dan.

Zato će nesuvislo, surovo Opće Pravo Glasa, koje je zasnovano na brojevima — a nema ih ni za sebe — izginuti u ruglu. Govoreći o izborima u Francuskoj, sva svjetska štampa je, bez ikakve zlobe, povezala dva najvažnija dnevna događaja:

»Odmah ujutro, oko devet sati, gospodin Félix Faure je krenuo na glasanje. U popodnevnim satima, oko tri, Bijeli je magarac uhićen.«¹⁸

---

¹⁷ Radi se o vojniku Charles Hatieru koji je u Alžiru osuđen na streljanje zato što je gurnuo starješinu, o čemu je Zo d'Axa pisao u istom listu 1897, broj 4.

¹⁸ Félix Faure, predsjednik Francuske od 1895. do 1899.

Ovu sam epizodu pročitao u oko tristotinjak listova. *Argus* i *Courrier de la Presse* su me zasuli isječcima. Bilo ih je na engleskom, na vlaškom, na španjolskom; a ipak sam ih sve razumio. — Svaki put kad sam pročitao Felix bio sam siguran da spominju magarca.

Od Mazasa do Jeruzalema [odlomci]¹

Priča o razbojnicima²

Zveket ključeva. Otvaraju se vrata. Traži me istražni sudac.

Brojne stepenice, prolazi, dugački hodnici. Vodi me žandar koji se, možda iz bojazni da ga ne izgubim u ovom labirintu, pažljivo pobrinuo da me stavi u lance. Još stepenica, još hodnika... dolazimo do tijesne čekaonice ispred ureda istražnih sudaca. Pred nama jedna pločica najavljuje: M. Anquetil, sudac.

Ulazimo. Što će izmisliti?

Lik je zavaljen u fotelju, izgleda umorno. Jedan mi pisar čita dugački memorijal koji me optužuje za ovaj zločin: pripadam razbojničkoj skupini.

Barem znam kako stvari stoje. Zaista originalna ideja. I budući da sam ostao hladnokrvan, Anquetil mi se obratio mrmljajući:

— U vašoj smo kući zaplijenili revolucionarne časopise, papire... imamo dokaze.

— Zaista?

— Imamo i jedan spisak — spisak adresa!

Uz pobjednički izraz lica gura mi ga pred oči; adresar pretplatnika časopisa!...

— Spisak adresa, — insistira mašući papirom — to je ozbiljno. Zašto negirati?

— I ja se pitam.

— Uostalom, vaši su članci bili obećavajući, vi ste nam pružili potvrdu. Čekali smo samo odgovarajući trenutak. Dokazat ćemo vaše veze s drugim suučesnicima. Vi ste slali novac obiteljima zločinaca. Utvrđeno je. Što ćete odgovoriti?

— Ništa.

Baš ništa! Zato što bih ispaao zbilja naivan, a ovom prilikom i smiješan, kad bih pristao na takvu igru, kad bih vjerovao da postoji i mrva iskrenosti u ovim sucima varljivog pogleda koji nas ispituju... i sude.

Nemam ništa da odgovorim, nikada ništa!

Zato što vas ovi likovi napadaju nalogom, zato što bi i sami odgovori — lukavo izvještačeni — potkrijepili optužnicu.

— Evo zapisnika: potpišite.

— Ne.

— Stražaru, neka optuženik izađe.

I sudac dodaje stražaru komad papira na kojem piše:

»Ja, Anquetil, istražni sudac pri okružnom sudu, objavljujem i naređujem svim re-darstvenicima da odvedu u okružni zatvor Mazas osobu:

---

¹ *De Mazas à Jérusalem*, Chamuel éditeur, Paris, 1895

² *Histoire de brigands*

Zo d'Axa, 27 godina,
optužen za »Zločinačku organizaciju«.

Iza kulisa³

Policijska hapšenja iz travnja 1892. ostat će zabilježena u povijesti.

Bili su to prvi među ciničnim napadima na slobodu misli, u modernim vremenima.

Danas znamo što se zbivalo iza kulisa tih događaja.

Vlada je bila odlučila da iskoristi emocije izazvane eksplozijama u kasarni Lobau i u ulici Cliehy, kako bi sve aktivne revolucionare obuhvatila jednim kolosalnim suđenjem protiv nakana. Ministarstvo i njegovi pokorni odvjetnici hinili su uvjerenje da određene ideje predstavljaju suučesništvo. Pisac koji je objašnjavao zašto toliko siromaha neizbježno krene putem pljački, i on je sam postao lopov samo zato što je iznio vlastite stavove. Mislilac koji je analizirao razloge »propagande djelom« postao je tajni suučesnik svake osobe koja je zapalila tragični fitilj.

Filozof nije više imao pravo govoriti o toleranciji i sagledavati stvari bez čuđenja.

Društvo se željelo riješiti svojih članova koji su toliko izopačeni da ga žele učiniti boljim.

Vladajući reaktionari bili bi napokon uživali u miru i ostavili grizodušja u drijemežu — da se barem njihove sumnje ne trebaju buditi zbog riječi nekakvih prznica.

Trenutak je spretno odabran.

Dinamički napadi utjerali su strah u kapitalističku buržoaziju, uplašenu možda više za svoje nekretnine nego za sebe samu. Zbilo se to uoči prijetećih prvomajskih proslava. Opažao se strah. A kukavna masa bila bi zasigurno aplauzom dočekala sva smaknuća nasumce izvršena.

Počela su hapšenja.

Mada usmjerena nadasve protiv anarhističke borbe, hapšenja su pogodila i pojedince koji su odbacivali sve etikete -uključujući čak i anarhističku. I tako sam došao i ja na red, premda nisam nikada kročio na javni skup ni posjećivao grupe. Iako sam uvijek tvrdio da ne pripadam nikakvoj sekti i školi, ENDEHORS, da sam odvojen, da tražim onkraj, da respirujem ideje, nije bilo nikakve razlike: nepoštovanje, pritom borbena, bilo je sasvim dovoljno. Svaki nemir trebao je biti ugušen. Jedan zločinac manje — uhitili su me.

Prepredeno vođen, slučaj je pokriven krinkom zakona. Zakon je tako elastičan da su željeli primijeniti članke 265 i slijedeće koje se odnose na zločinačku organizaciju:

»Čl. 266. Ovaj se zločin sastoji od kaznenog djela organiziranja skupina ili povezivanja istih s njihovim vođama ili komandantima, ili od nagodbi sklopljenih u svrhu opravdanja, širenja ili podjele proizvoda zločina.«

Sad shvaćam insinuacije istražnoga suca kad je spominjao »popis adresa« i »slanje novca«.

»Čl. 267. Kada ovaj zločin nije popraćen nijednim drugim, počinitelji, vođe organizacije i vrhovni komandanti ili njihovi podređeni, navedene skupine, bit će kažnjeni prisilnim radom na određeno vrijeme.«

Nudila nam se krasna budućnost zatvora.

Bilo je jasno da se ne možemo osloniti na nepristranost sudaca. Naredba je odaslana. Čak i da smo uspjeli dokazati ne samo da nismo džeparoši, nego i da ne postoji nikakva organizacija među nama — čak ni s političkog stajališta — sudovi bi nam bili presudili istom ravnodušnošću.

Samo je jedna točka dovedena u pitanje.

---

³ *Petites coulisses*

Da bi operacija uspjela bilo je, izgleda, potrebno da i druge zemlje organiziraju ista suđenja svojim nepokornim građanima.

No, ono što je francuska republika smislila, Holandija, Engleska i Njemačka su uljudno odbile. Stare monarhije nisu pristale na zahtjeve mlade republike koja je snivala obnovu internacionale u obrnutom smjeru. Bilo je bezuspješnih pregovora. Lov na slobodnog čovjeka nije proglašen diljem Europe. Naša trula demokracija je pretrpjela udarac, budući da se nije mogla pokazati gorom od najgorih autokrata.

Oportunistička vlada je oklijevala, postala je nervozna kao nesposobna varalica – nije se usudila otići do kraja.

Toga je dana rekla sebi: igra je odgođena!

Bez cilja⁴

– Onda, postavlja se pitanje, što je njihov cilj?

I dobri istražitelj potisne jedan osjećaj nemoći pri utvrđivanju činjenice da postoje mladi koji odbijaju običaje, zakone, potrebe ovog društva, dok istovremeno ne pristaju na nikakav program.

– Čemu oni teže?

Kada bi barem ti nevjerni buntovnici djelovali pod izlikom fanatizma; ali ne: vjera ne želi više biti slijepa. Raspravljaju, pokušavaju, traže. Kako jadna taktika! Ti gerilci socijalnih bitki, bez zastava, abnormalno izjavljuju da ne posjeduju jedini recept za univerzalni lijek! Čak je i Mangin⁵ bio razumniji...

– A što žele za sebe, pitam vas?

Nemojmo to ni spominjati: ne žele ni mandate, ni fotelje, ni da ih se zastupa. Nisu kandidati. Onda što su? Ma nemojte nasmijavati!

Što se njih tiče, mi dobivamo prezir koji zaslužujemo, prezir nadopunjen sažaljenjem.

I ja nosim dio tog podcjenjivanja.

Mi smo vrlo osviješteni pojedinci, premda jedva naziremo buduće istine.

Ništa nas više ne veže za prošlost, iako budućnost još nije zacrtana.

Zbog toga smo, pomalo svuda, neshvaćeni, kao stranci, i zato smo svagdje stranci.

Zašto?

Zato što ne želimo propovijedati nove katekizme, i nadasve hiniti da vjerujemo u nepogrešne doktrine.

Bila bi nam potrebna malodušna poslušnost da bi pokazali kako prešutno prihvaćamo skup teorija. Poslušnost koju uopće ne posjedujemo. Neće biti Otkrivenja: čuvamo nevinost našeg zanosa za Strast. Da li će stići?

Mada ne razabiremo krajnje granice, mi ćemo djelovati; naše je doba prijelazno i oslobođeni čovjek odigrat će svoju ulogu.

Mrsko nam je autoritarno društvo, pripremamo eksperiment slobodarskog društva.

Premda nesigurni u njegov ishod, mi priželjkujemo ovaj pokušaj – ovu promjenu.

Umjesto da trulimo u ovom ustajalom, zagušljivom svijetu, u kojem se ruševine urušavaju kao da će nas zatrpiti, mi krećemo na posljednje rušenje.

---

⁴ *Sans but*

⁵ General Charles Mangin, pohađao je vojnu školu Saint-Cyr kao Zo d'Axa.

Da bi krenuo Preporod.

Crna ovca⁶

Doveli su me u veliko dvorište gdje se oko četrdesetak osoba šetalo ukolo ili sjedilo u grupicama na suncu.

Jedan je stražar, ispitivačkog pogleda, zvečao teškim snopom ključeva.

Moj je dolazak pobudio interes u prisutnima: i pridošlica bi okružena. Pala je lavina pitanja. Koliko moraš odslužiti? Što si počinio? Prevara ili ucjena? Možda nešto s nožem?

Spominjalo se čak silovanje.

Zatvorenici su tražili moj životopis. Da li sam dio ološa ili radim ozbiljno? A ja sam odgovarao:

– Ovisi...

Tim mudrim odgovorom stekao sam naklonost jednog starog osuđenika koji se predstavio kao prijatelj. Odvukao me dalje od ostalih i rekao:

– Stari moj, nemoj imati povjerenja u njih!

– U kojem smislu?

– Da, ako imaš nešto u džepu: kruha, ili možda duhana, nestat će. Bilo bi bolje da meni daš. Mi, iskusni ljudi, se razumijemo. Prije dvanaest godina bio sam bilježnik...

– Ah!

– A zatim, već vidim – nadodao je drugačijim tonom glasa – moj dragi gospodine, moj predragi gospodine, vidim da ćemo se slagati. Ovi ljudi nisu na našem nivou. To je bagra. Ispričat ću vam svoju priču. Ja sam nevin.

I tip je počeo potanko opisivati svoje nedaće. Radilo se o starčiću lukavog pogleda, zvonkog glasa, pljačkaških pokreta, posebnoj vrsti profesionalca.

Zasigurno je proživio neobične avanture.

Bio je umjetnik u svom žanru i rado sam ga zamišljao u slikovitim »prevarama«.

Ali on je želio samo dokazati svoju nevinost. Po njemu, on je bio samo jedan poštenu pripadnik sitnog građanstva, žrtva zločestih neprijatelja. On je uvijek poštovao zakon:

– On je svet, moj dragi gospodine.

Namjerno je upropaštavo svoj stil, poricao svoj život. I stari se pirat pretvarao u podlog lupeža. Počeo sam ga prezirati.

Neki nam se atletski tip, zvjerskog lica, pridružio:

– On je prijatelj – rekao je moj drug – jadnik, ni on nije imao sreće.

– Oh! Gospodine, kad bi znali – reče taj – koja nepravda! Moj je gospodar pao na nož – nož koji sam slučajno imao – i ranio se; da li sam možda ja kriv? Međutim, osuđen sam na šest mjeseci! Koja nepravda! No, usprkos tomu ja imam svoju čast. Nisam neka hulja. Ne napadam ja gospodare, gospodine.

Zatim su se i drugi zatvorenici približili; kretali su se sporo dvorištem, jedan pokraj drugoga i ta mi je šetnja išla na živce. Većina njih je igralo ulogu žrtve, bez mrvica gnjeva.

Instinktivno su se podčinjavali Autoritetu, Vlasništvu, Zakonu. Svi su ti izopćenici pognuli glavu.

Oni isti koji su priznavali krađu – krađu cipela ili šunke iz izloga dok su bili praznog trbuha i bosih nogu – tražili su i oni opravdanja.

---

⁶ *Brebis galeuse*

Govorili su gotovo lijepo o policiji. A kad je jedan dečko, uhićen čini mi se zbog skitnje, samo uzviknuo: »Ah! ne, prokleti panduri!«, poštenu je džeparoš, uz sveopće odobravanje, odlučno odgovorio:

– Ali, na koncu, žandari su neophodni!

Tada, naspram tih ponižavajućih i ogavnih stavova, nisam više mogao sakriti moje gnušanje: možda su me smatrali »Gospodinom«, možda poslovnim čovjekom upletenim u mutne stečajeve, čovjekom s određenim principima i zato su izigrali nevinašca.

U redu, onda su počinili veliku grešku.

I smjesta sam se pobrinuo da im objasnim kako je jedino poštenje iskrenost prema samom sebi i da treba preuzeti odgovornost za svoja djela. Ako znamo da nismo djelovali kao budale ili luđaci, nego svjesno, moramo iskazati svoj ponos:

– Učinio sam to zbog ovog i onog razloga, zato što mi je bilo potrebno i nitko mi nije htio pružiti ruku, zato što su me izrabljivali, a moj me izrabljivač izvrgavao ruglu. Počinio sam to i učinio sam to dobro. To znači zadržati čast.

Stražar se bio približio i obratio se meni:

– Hej! gospodin drži govor; nemojte uznemirivati vaše drugove. Hoćete li ušutjeti?... Zašto me odmjeravate?... Dođite sa mnom kod upravitelja.

Krenuo sam za njim kod glavnog stražara gdje je problem ubrzo riješen.

– Ali, kako – rekao je strogo glavni stražar – tamo ima možda nesretnika koji su pogriješili – lako je počinuti glupost; no, nisu sve te osobe beznadne. Imaju nekih šansi... a vi ih zavodite... Idite! u ćeliju!

I tako je pisac razbojnik odvojen od »običnih zatvorenika«.

Kroz rešetke⁷

U sobi za razgovor jutarnji posjetioci postaju rijetki. Zabavno je barem jednom doći posjetiti zatvor, gotovo kao otići na izlet u obnovljenu Bastilleu. No, samo jednom, ne dvaput.

A Sainte-Pélagie⁸ je tako daleko...

Ponekad se pitam, mada bezbrižno, da li kruže neke zle glasine o meni, da nije možda otkriveno neko moje opako zlodjelo, da li tišina nekadašnjih drugova proizlazi iz poštene uzdržanosti.

Nije čak ni to.

Godina i po je duga. To je smrt. I bez odlaska na groblje.

Ali, izaći ću sasvim dovoljno živ.

I bez gorčine zbog odsustva drugova. Čine mi uslugu. Ponekad na ulici, u slučajnim susretima, u razmijeni banalnosti, imamo gotovo osjećaj da nismo sami. I zapravo je vrlo ljekovita mala uvreda nanesena vlastitom ponosu koja vam otkriva, u zatvoru, da su vas tako brzo zaboravili. To je dobro. Čeliči nas.

Izolacija ponavlja: postojimo samo zbog nas samih.

U ovom periodu dobrodušnosti zbog koje malaksamo, što manje odnosa održavamo s piscima bit će nam bolje. Čak i laskanja subraće i framasona predstavljaju veze.

Slomimo ih!

Recimo iskreno i glasno: poznavati što manje osoba! Osjećat ćemo se ležernije, sigurnije.

---

⁷ *A travers les barreaux*

⁸ Pariški politički zatvor, 1790.–1895. (bivši popravni dom za prostitutke)

Tijekom ovih mjeseci preispitivao sam drugove. Neka dokazana suučesništva su dovoljna. Prijatelji ostaju. I znam koliko je život zanosan, i težak, koliko je zahtjevan. Moram li nadodati da su posljednji progoni »zločinaca« zatvorili u Mazas najbolje među voljenima? Njih najviše oplakujem. Podnosim zatvor bolje nego što su mislili oni koji su me poznavali.

Moja strast za slobodom rasuđuje: u zemlji kao što je ova, u kojoj je zabranjeno glasno iznositi vlastite misli, jesam li u mojoj situaciji zaista manje slobodan nego u životu? Razmišljao sam o tome. Malo radim. A u sobi, u kojoj se izoliram, teško mi je i vrijeđa me isto kao i nesvjesna masa 14. srpnja i usred ruskih proslava.

I s druge strane rešetaka postoji jedna vrsta zatvora.

Rastući prezir prema ponosu na ono što nazivaju građanska sloboda, suzuje prostor žaljenja kad čuješ kako se iza tebe zatvaraju republičke brave. Ovo je samo materijalizacija ropstva, ono se možda samo jače osjeća pri otkrivenoj predstavi koju život izvan zatvora nameće.

Neovisnost je preostala samo umu: a tu sam neovisnost i ovdje sačuvao, usprkos tamničaru.

Za većinu osoba, u društvenom mehanizmu, sloboda je samo jedna riječ bez smisla.

Oni ne dišu punim plućima: oni vegetiraju.

Muče se, loše jedu i nadasve, ne razmišljaju.

Pasji život! uvijek, svugdje, bijedan, lažan, mučan. S mojeg prozora vidim dio ulice i na sve kuće pruža se indiskretan pogled Hromog đavla.⁹

Izgleda kao da je svima dosadno, da skoro i ne žive.

I onaj par koji se svako veče vraća kući u osam na večeru, sa finom pripremljenim stolom i uz dva geranija na prozoru.

Bijeli stolnjak.

Iz navike stavljanju kruh, maslac, sol uvijek na isto mjesto, litru vina na mali drveni podmetač.

Vrlo su pedantni, čak i napeti, mračnog lica, namršteni; suprug, vjerojatno trgovački službenik, ne može odagnati obamrlost svog ispraznog dana; žena radi dvanaest sati u dućanu.

Baš kao i na poslu, stižu uvijek u isto vrijeme pred uredno poredan jedaći pribor.

Odmjerena, tiha, gotovo mehanička točnost njihove egzistencije doprinosi nekakvoj automatiziranoj atmosferi usred obiteljskog reda predmeta.

Međutim, sinoć su bili življi, nešto je ometalo njihov uobičajeni sklad, mada nisu shvaćali točno o čemu se radi.

Njihovi su pokreti bili nestrpljivi, pogledi ispitivački.

Muškarac je prvi primijetio: pod litrom vina nedostajao je mali podmetač.

Raspravljali su dva sata...

I sada si zamišljam službenika koji provodi dane obavljajući svoj dosadni posao iza rešetaka šaltera: Slobodniji sam ja iza ovih rešetaka!

[...]

---

⁹ Odnosi se na istoimenu roman iz 1707., autora Alain-René Lesagea, u kojem demon Asmodeus vodi mladog studenta Cleophasa na let iznad Madrida, otkrivajući krovove kuća, pokazujući mu stanare i pričajući njihove tajne.

Na putu¹⁰

Trebao bih reći: od Mazasa do Jeruzalema — i nazad (kroz Marseille, Saint-Pélagie i usputni zatvor)? Mogao bih razmisliti. Uoči Carnotovog pogreba susrećem u zatvoru grupu drugova koji bivaju uhićeni pri svakoj proslavi, uključujući i Prvi maj.

Takvi praznici obično za njih završavaju u Mazasu.

No, ubrzo sam pozvan kod upravitelja:

Slobodan sam.

Ti glupi policajci su me prerano uhapsili. Bili su previše revni, trebali su me ostaviti barem par sati na slobodi — moralno vrijeme za počiniti zločin. Što znači žuriti se!

Greška će mi omogućiti nekoliko dana predaha. I tako odlazim bez dodatnih zapreka...

Oko Conciergerie¹¹ uličice i obale rijeke tiho šapuću, kao međustanje prije buke bulevara.

Osamnaest mjeseci oduzetih mojem životu već pripadaju prošlosti.

Samo je sadašnjost bitna.

Uobičajeno je da se pri prvom izlazu bolesnik osjeća zbunjeno; sa sebe otresam brzo zatvorsku letargiju pošto je bilo surovo. Zato me prolaznici, zvuk vozila i prohladni zrak uopće nisu smeli. Moj je korak još poznat pariškom pločniku.

Kuda me vodi?

Do anarhista?

Ovdje moram zaključiti: nisam anarhist.

Na sudu, kao na ispitivanju tako i tijekom suđenja, nisam želio objašnjavati. Moje riječi pune bijesa ili sažaljenja opisane su kao anarhističke — nisam davao izjave pod prijetnjom.

Sada želim precizirati moju osnovnu misao, moju konstantnu volju.

Koja ne smije skliznuti u banalnost.

Ni smješten u anarhiju ni stopljen sa socijalizmima. Biti slobodan čovjek, pojedinac koji traži dalje; a nije začaran snom. Ponosno potvrđivati samog sebe, izvan škola i sekti:

Izvan.

Novinari šaljivčine popratili su naše hapšenje na jedan prilično površan način rečenicom: »Reklo bi se da je Unutra!«.

Ali, eto, između sivila svih sumnji, u blještavilu žive boje pojavljuje se Volja za Životom.

Živjeti izvan ugnjetavačkih zakona, izvan tijesnih pravila, i čak izvan teorija idealno stvorenih za budućnost.

Živjeti bez vjerovanja u božanski raj i bez prevelikih nada u ovaj zemaljski.

Živjeti za sadašnjost, izvan iluzija budućih društava; živjeti i opipati ovo postojanje u gordom zadovoljstvu društvenih borbi.

To nije samo stanje duha: to je stanje bića — i neposredno.

Predugo su ljudi vođeni pokazujući im osvajanje neba. Mi ne želimo čekati ni da osvojimo čitavu zemlju.

Neka se svatko kreće po vlastitom zadovoljstvu.

Ako netko ostane na putu, ako postoje osobe koje ništa ne može pokrenuti, ako postoje urođeni robovi, osobe beznadno pokunjene, tim gore za njih! Shvatiti znači kročiti dalje. Radost leži u

---

¹⁰ *Dans la rue*

¹¹ Kraljevska pariška palača, u XIV st. pretvorena u zatvor.

djelovanju. Nemamo vremena da držimo korak: život je kratak. Poletimo pojedinačno na napade koji nas zovu.

Netko je govorio o diletantizmu. Ali nije besplatno, a još manje platonsko: mi plaćamo...

I ponovno započinjemo.

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Zo d'Axa
Heretik anarhizma

uredila, prevela s talijanskog i uskladila s francuskim izvornikom: Erika Preden

anarhisticka-biblioteka.net